

*Суховерський Володимир Михайлович,
заслужений діяч мистецтв України,
доцент кафедри культури і мистецтв, директор
Чернігівського музичного коледжу ім. Л.М. Ревуцького*

МУЗИЧНЕ УЧИЛИЩЕ ЯК ПРОВІДНИЙ МИСТЕЦЬКИЙ ЗАКЛАД ЧЕРНІГОВА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Метою дослідження є аналіз історії створення Чернігівського музичного училища на початку ХХ століття. Методологія дослідження включає наукові методи: мистецтвознавчий (аналіз розвитку музичної культури в Чернігівській області як невід'ємної частини української культури), порівняльний (для дослідження еволюції музичної культури в Чернігівській області в різні періоди) та синтез (для вивчення основних культурних традицій музичної освіти у Чернігові). Наукова новизна статті полягає у висвітленні особливостей навчального процесу та принципів відбору студентів для навчання в коледжі. Висновки. Розвиток музичного мистецтва в Чернігівській області наприкінці ХІХ ст. вимагав створення спеціального художнього навчального закладу - Музичного коледжу. Він був заснований 1904 р. К.Сорокіним, лідером симфонічного оркестру Чернігівського музично-драматичного товариства. У травні до кінця академічного року студенти пройшли іспити з усіх предметів, які викладали протягом цього року. У січні 1908 року в Чернігові організовано музичне училище Головного управління Всеросійського Імператорського музичного товариства. Першим директором був призначений К. Сорокін. У 1911 р. Ці класи були перетворені в професійну музичну школу - музичний коледж. Діяльність Чернігівського музичного училища на початку ХХ століття забезпечила розвиток творчої особистості.

Ключові слова: Чернігів, К. Сорокін, студент, училище, Головна дирекція Імператорського Всеросійського музичного товариства.

Суховерський Владимир Михайлович, заслуженный деятель искусств Украины, доцент кафедры культуры и искусств, директор Черниговского музыкального колледжа им. Л.Н. Ревуцкого

Музыкальное училище как ведущее художественное заведение Чернигова в начале ХХ века

Целью исследования является анализ истории создания Черниговского музыкального училища в начале ХХ века. Методология исследования включает научные методы: искусствоведческий (анализ развития музыкальной культуры в Черниговской области как неотъемлемой части украинской культуры), сравнительный (для исследования эволюции музыкальной культуры в Черниговской области в разные периоды) и синтез (для изучения основных культурных традиций музыкального образования в Чернигове). Научная новизна статьи заключается в освещении особенностей учебного процесса и принципов отбора студентов для обучения в колледже. Выводы. Развитие музыкального искусства в Черниговской области в конце ХІХ века требовало создания специального художественного учебного заведения - Музыкального колледжа. Он был основан в 1904 г. К. Сорокиным, лидером симфонического оркестра Черниговского музыкально-драматического общества. В мае к концу учебного года студенты прошли экзамены по всем предметам, которые преподавали в течение этого года. В январе 1908 г. в Чернигове организовано музыкальное училище Главного управления Всероссийского имперского музыкального общества. Первым директором был назначен К. Сорокин. В 1911 г. эти классы были преобразованы в профессиональную музыкальную школу - музыкальный колледж. Деятельность Черниговского музыкального училища в начале ХХ века обеспечила развитие творческой личности.

Ключевые слова: Чернигов, К. Сорокин, студент, училище, Главная дирекция Императорского Всероссийского музыкального общества.

Sykhoversky Volodymyr, Honored Artist of Ukraine Associate Professor of the Department of Culture and Arts, director of the Chernigov musical College of LM Revutsky

Musical college as the leading of the artistic institution of Chernihiv at the beginning of XX century

Purpose of Research. The purpose of the article is to research the history of Chernihiv Music College foundation at the beginning of the 20th century. Methodology. The methodology of the research includes various scientific methods: art critic (to analyse the development of musical culture in Chernihiv region as an integral part of Ukrainian culture), comparative (to research the evolution of the musical culture in Chernigiv region in the different periods) and synthesis (to study the main cultural traditions of musical education in Chernigiv). Scientific Novelty. The scientific novelty of the article is to highlight the peculiarities of educational process and principles of students selection for studies at the college. Conclusions. The music art development in Chernihiv region at the end of the 19th century demanded a foundation of a special art educational establishment – Music College. It was founded in 1904 by K.Sorokin the leader of the Chernihiv Music Drama Society Symphony Orchestra .People could enter the college in spite of their social position. In May before the end of an academic year students took exams on all subjects that were

taught during this year. In January 1908 the Main Direction of All-Russian Imperial Music Society organized musical classes in Chernihiv. The first director was appointed K. Sorokin. In 1911 these classes were transformed into a professional musical school – Music College. The Chernihiv Music College activity at the beginning of the 20th century enforced the role and development of creative personality.

Key words: Chernihiv, K. Sorokin, student, college, musical art, General management of Empire All-Russian music association.

Актуальність теми дослідження. Своєрідність національної музичної культури в контексті загальної історії музичного мистецтва визначається, в першу чергу, дослідженням її регіональних складових. Культурна спадщина Чернігівщини, маючи більш ніж тисячолітню історію, кодує в собі наукові, історичні, культурологічні та мистецтвознавчі знання. В цьому аспекті репрезентативною є діяльність музичного училища в Чернігові на початку ХХ ст., зокрема, процес створення, умови навчання, навчальні програми, репертуарна політика, викладацький склад та творчі досягнення, що і визначає актуальність даної проблеми.

Мета статті полягає в поглибленому дослідженні передумов та чинників розвитку професійної мистецької освіти на Чернігівщині як певного феномену культури України.

Аналіз досліджень та публікацій. Історія Чернігово-Сіверського регіону завжди була в полі зору науковців. Зокрема, зазначена проблема знайшла своє відображення у працях О. Шафонського [1], Філарета Гумілевського [2], М. Грушевського, Д. Багалія, П. Толочка, В. Личковаха, О. Коваленка, Т. Демченко, В. Малиневської, О. Тарасенка, О. Гейди та ін.

Музичне життя Чернігівщини висвітлювалося в наукових публікаціях відомих українських науковців О. Шреєр-Ткаченко, Т. Булат, Н. Герасимової-Персидської, П. Єфименко, Ф. Ернста, Д. Щербаківського, Б. Фільц, Т. Шиффер, М. Гордійчука, М. Степаненка [3].

Окремі праці про музичне мистецтво Чернігівщини торкаються організаційно-творчої концепції розвитку краю. К. Копержинський у своїх розвідках вперше дослідив музичні процеси в межах визначеного часу, підкреслюючи характер, структуру і спрямування музичного розвитку, а також прослідкував лінію розвитку музичного мистецтва зазначеного періоду, виділяючи такі його чинники, як шкільна музична освіта, музично-цехова діяльність, набори музикантів до Придворної співоцької капели, функціонування кріпацьких музичних оркестрів, капел та музичного театру [4]. Ним також була висловлена думка про те, що музичну історію регіону слід розглядати в контексті загальноукраїнської культури.

О. Васюта в монографії «Музичне життя на Чернігівщині у XVIII – XIX ст.» розширив та систематизував уявлення про музичну культуру Чернігівщини зазначеного періоду, зосередивши свою основну увагу на краєзнавчому ракурсі вивчення української музичної традиції, а також визначив культуротворче значення музично-просвітницької діяльності регіону як невід'ємної частини музичної культури України [5].

Джерельною базою роботи є архівні матеріали Чернігівського історичного музею ім. В. Тарновського та Державного архіву Чернігівської області.

Виклад основного матеріалу. Нового якісного рівня набула музична освіта в Україні в другій половині XIX ст. Цьому сприяла діяльність Імператорського Всеросійського музичного товариства, яке прагнуло поширювати кращий світовий досвід музичної культури та освіти. Бурхливий розвиток музичного мистецтва на Чернігівщині зазначеного періоду вимагало відкриття спеціалізованого мистецького навчального закладу.

Перше музичне училище було засноване 1904 р. керівником симфонічного оркестру Чернігівського музично-драматичного товариства Кіндратом Васильовичем Сорокіним, який здобув професійну композиторську освіту в Москві [6]. Він був прекрасним виконавцем на мідних духових інструментах, талановитим диригентом. Під його орудою в Чернігові систематично проводилися симфонічні концерти та постановки оперних спектаклів.

К. Сорокіну вдалося зібрати блискучий склад викладачів, серед яких:

- По класу скрипки – І. Красильщиков, учень професора Віденської консерваторії Максінсака;
- По класу співу – С. Штамм, учениця професора Санкт-Петербурзької консерваторії Ірецької;
- По класу фортепіано – О. Маслоковець, учениця Київського музичного училища та А. Яцкевич, учень професора Санкт-Петербурзької консерваторії Штейна;
- По класу дерев'яних духових інструментів – військовий капельмейстер І. Зісерман;
- По класу мідних духових інструментів – К. Сорокін.

Окрім того, теорію музики та композицію викладав К. Сорокін, а культуру мови і дикцію – П. Дебогорій-Мокрієвич» [7]. Викладацький склад затвердився окремим наказом Чернігівського губернатора 8 жовтня 1904 р. Навчальний корпус був розміщений в місті Чернігові по вулиці

Воздвиженській. Навчання в училищі було платним і становило, включно з обов'язковими предметами (елементарна теорія музики, сольфеджіо, гармонія, контрапункт, обов'язкове фортепіано, культура мови, дикція та історія мистецтв) – 60 рублів на рік.

Навчально-виховний процес в училищі було організовано на основі затверджених Чернігівським Губернатором «Правил музикального училища», систематизовані загальні положення яких можна викласти таким чином:

1. Музичне училище ставило метою своєї діяльності ґрунтовну мистецьку освіту для осіб, які присвятили себе вивченню вокальної та інструментальної музики.

2. Предмети викладання поділялися на дві складові:

а) спеціальні (головні);

б) нормативні (допоміжні)

До спеціальних предметів було віднесено: гру на фортепіано, скрипці, альті, віолончелі, духових (мідних та дерев'яних) інструментах, спів та теорію композиції. Нормативні (допоміжні) предмети були визначені такі: елементарна теорія музики, сольфеджіо, гармонія, інструментовка та історія музики.

3. На навчання до училища приймалися особи незалежно від суспільного положення, але не молодше 7 років, які на період вступу перебували в стані учня. Учні вступали до училища зі званням учня та вільного слухача. Учнями вважалися особи, які відвідували класи всіх визначених навчальним планом предметів. Вільними слухачами були особи, які відвідували лише спеціальний предмет або, додатково за своїм власним вибором, окремі предмети з обов'язкового циклу. Від вступників не вимагалось музичної підготовки, окрім вміння читати і писати, а особи, які мали відповідну технічну підготовку, могли бути прийнятими на відповідний їхньому рівню курс.

4. Проходження учнями повного обсягу кожного спеціального предмета планувалося у відповідності до програм консерваторії імператорського музичного товариства і поділялося на три курси: нижній, середній і вищий. На кожному курсі учень знаходився в залежності від свого технічного та загального розвитку. Мінімальний термін перебування на одному курсі становив – 1 рік, максимальний – 3 роки. Таким чином, середній термін навчання складав від 5-6 років по курсу співу та теорії композиції до 6-7 років в класі гри на фортепіано, скрипки, альта і віолончелі.

5. Відповідно до навчальних програм затверджених Імператорським Російським музичним товариством (далі – ІРМТ) вивчення обов'язкових предметів розподілялося таким чином:

1-й рік – елементарна теорія музики;

2-й рік – гармонія першого курсу;

3-й рік – гармонія другого курсу;

4-й рік – контрапункт і музичні форми;

5-й рік – інструментовка та історія музики.

Протягом перших трьох років обов'язковим предметом було сольфеджіо.

6. Навчальний рік у музичному училищі тривав з першого вересня до першого червня. Двічі на тиждень учні відвідували класи спеціальних предметів. Кожне заняття зі спеціальності вчитель проводив з учнем індивідуально. При необхідності, інші учні даного викладача могли бути присутніми на заняттях зі спеціальності. Класи обов'язкових предметів також відвідувалися двічі на тиждень. Обов'язкові предмети викладалися у вигляді лекцій з практичними вправами відповідно до розподілу учнів на групи. Лише інструментовка та історія музики, як обов'язкові предмети, викладалися один раз на тиждень.

7. У відповідності до існуючого порядку організації громадських зібрань, училище мало право проводити «публичные музыкальные собрания». На цих музичних зібраннях виконувались як вокальні, так і інструментальні твори у різних формах: соло, ансамблю, хору, оркестру.

8. Перед закінченням навчального року у травні проводилися іспити з усіх предметів, що викладалися в училищі. Для цього утворювалася екзаменаційна комісія з викладачів училища та запрошених відомих музикантів під загальним головуванням директора училища.

9. Важливою умовою проведення річних іспитів було, зокрема, виконання конкурсного для кожного курсу етюдів і однієї чи двох п'єс. Враховуючи специфіку предмета, виключення робилося лише для екзаменів по класу вокалу. З таких обов'язкових предметів, як гармонія, контрапункт, інструментовка, екзамен складався з двох частин: усних запитань та письмової класної роботи.

10. Учні, які пройшли повний курс навчання зі спеціальності та обов'язкових предметів, а також витримали, згідно з затвердженою програмою, випускні екзамени, отримували атестат про закінчення училища і мали можливість, за бажанням, вступати до консерваторії.

11. Учні вносили за своє навчання в училищі у розмірі 60 руб. за навчальний рік двома платежами – двічі на рік по 30 руб. до 1-го вересня та до 1-го січня, відповідно.

12. Учні повинні були підкорятися всім постановам й розпорядженням директора училища.

13. Учні зобов'язувалися до початку кожного заняття приходити завчасно з добре вивченими уроками. Викладач мав право відсторонити від заняття учня, який з'явився до класу невідповідно до уроку.

14. Пропуски занять хоровим співом і репетицій ансамблевої гри без поважних причин призводили до таких дисциплінарних стягнень:

вперше – позбавлення одного уроку з головного (спеціального) предмету;

вдруге – позбавлення двох уроків зі спеціальності;

втретє – позбавлення права відвідувати музичні вечори училища і права відвідувати училище протягом одного тижня.

15. Учні, які не бажали підкорятися Правилам училища, могли бути виключені з нього в будь-який час, згідно з рішенням педагогічної ради.

16. Запрошенні директором училища викладачі могли бути допущеними до занять в училищі після отримання відповідного дозволу губернатора.

17. За підсумками навчального року директор училища зобов'язаний був подавати губернатору докладний звіт щодо стану навчально-виховної роботи в училищі за рік, що минув.

Таким чином, правилами чітко регламентувався процес поступового формування професійного музиканта [8].

Подальший розвиток музичного мистецтва на Чернігівщині був пов'язаний з відкриттям у липні 1907 р. Чернігівської філії ІРМТ. Головною метою товариства було заснування нових навчальних мистецьких закладів не лише у великих містах імперії, а й у провінціях.

Ігноруючи діяльність приватного училища К. Сорокіна та приватних музичних класів Г. Ейзлера, в архівних документах зустрічаються такі формулювання: «Дуже довго справа музичної освіти була знехтувана. Навчання співам та грі на роялі, скрипці та інших інструментах зосереджувалось виключно в руках кількох місцевих викладачів, які через суто зовнішні обставини не були спроможні вести суворо підпорядковане викладання, а інколи повинні були підкорятись смакам учнів та їх батьків» [9]. Саме з цих причин К. Сорокін та Г. Ейзлер, незалежно один від одного, порушили клопотання перед Головною дирекцією ІРМТ стосовно відкриття музичних класів ІРМТ.

У січні 1908 р. Головна дирекція ІРМТ погодилась на відкриття музичних класів в Чернігові на кредитні кошти. Першим директором музичних класів був призначений К. Сорокін, а через півроку – С. Вільконський. Для покращення матеріального стану новоствореного музичного закладу відомий чернігівський культурний діяч, живописець, віолончеліст І. Рашевський, який разом із дружиною, піаністкою за фахом, Т. Рашевською, був членом регіонального відділення ІРМТ, виставив на продаж картину «Деревня спит», кошти від реалізації якої пішли на фінансування нового освітнього закладу [10].

У перші роки класи діяли самостійно, не маючи матеріальної підтримки ані з боку Головної дирекції ІРМТ, ані від місцевої влади. Незважаючи на несприятливі умови, існуючи лише на кошти від плати за навчання в музичних класах (30–40 руб. за півроку), прибутків від музичних зібрань та членських внесків, вже на третьому році своєї діяльності відділення було спроможним сплатити всі борги та стабілізувати свій матеріальний стан. Зокрема, в цей період було придбано у кредит терміном на два роки перший концертний рояль та інше майно на значну суму – 3 324 руб.

1911 р., переконавшись у високій майстерності та належному професійному рівні освіти, дирекція дозволила реорганізувати класи в музичну професійну школу, яка б діяла за планом середнього навчального закладу – музичного училища, – призначивши одноразову допомогу 525 руб. У періодичному виданні того часу «Російський музичній газеті» містилася така замітка: «Нужно заметить, что Чернигов очень музыкален и есть полное основание быть уверенным, что с преобразованием классов в училище, то есть в среднее учебное заведение с правами для учащихся, их количество увеличится более чем вдвое и это даст средства для лучшей постановки дела и возможности для черниговцев заканчивать своё среднее музыкальное образование дома, а не ехать для этого в Киев и другие города» [11].

Після реорганізації класів у музичне училище плідну діяльність закладу врешті-решт помітила адміністрація губернії. Того ж року Миська дума надала новоствореному навчальному закладу нове просторе приміщення і постійну субвенцію у розмірі 300 руб. на місяць.

У регіональній газеті повідомлялося, що викладацький склад училища мав високу фахову підготовку, а навчальна програма музичного закладу, за обсягом матеріалу і характером викладання, відповідала шести курсам консерваторії.

Таким чином, діяльність першого музичного училища в Чернігові є важливим етапом становлення й розвитку музичної освіти на Чернігівщині і дозволила вперше на високому рівні вирішити питання підготовки професійних фахівців з музичного мистецтва.

Звичайно, важливу роль в процесі становлення та подальшої професіоналізації музичної освіти у Чернігові в цей період відігравали російський та європейський музичні впливи. Переконливим доказом цьому може свідчити репертуарна політика та концертно-виконавська діяльність викладачів і студентів училища, що були орієнтовані на популяризацію кращих зразків російської й світової музики.

Аналізуючи щорічний репертуарний список, програми вечорів й звітних концертів училища, де виконувались достатньо складні симфонічні твори таких композиторів, як Й. Гайдн, П. Чайковський, М. Глінка, А. Рубінштейн, можна з впевненістю констатувати, що це були перші спроби відійти від музичного аматорства, започаткованого в XIX ст., піднятися на більш професійний щабель виконавської майстерності. Завдяки вищезазначеним музичним заходам слухачька аудиторія мала змогу визначати та оцінювати педагогічну роботу музичного закладу. Все це зумовило зростання популярності училища, а кількість бажаючих навчатися в училищі з кожним роком зростала.

Особливої популярності та зацікавленості набуло фортепіанне мистецтво, про що красномовно свідчить той факт, що з тридцяти одного викладача Чернігівського музичного училища зазначеного періоду чотирнадцять за фахом були саме піаністи. Показником високої фахової підготовки викладачів свідчать дипломи провідних консерваторій світу і звання «віртуоз» та «вільний митець».

Так, Григорій Григорович Агте, за фахом учитель математики, брав активну участь у концертному житті музичного училища, зокрема, грав на скрипці, часто їздив містами та селами Чернігівщини з метою збирання фольклорних пісенних зразків. Андрій Касянович Агте, вихованець Московської консерваторії, у Чернігівському музичному училищі викладав фортепіано і керував симфонічним оркестром, був директором музичного училища, а у повоєнні часи очолював музичну школу.

Силами лише викладачів музичного училища 1920 р. відбувся 21 концерт камерної та фортепіанної музики.

Підтвердженням того, що на початку XX ст. на Чернігівщині бурхливо розвивалося музичне мистецтво в цілому, а фортепіанне, зокрема, свідчить той факт, що в місті у 1922 р. на обліку музичної секції при Губнаросвіті нараховувалось 122 роялі та 265 фортепіано, на протигагу 107 роялям та 241 піаніно у 1920 р. [12].

Не менш цікавим буде висвітлити один з «Годичних актов» музичного училища. Зазвичай, звітні концерти проводились згідно зі статутом в кінці навчального року і були результатом найвищих творчих досягнень навчального закладу. Як приклад, в протоколі № 7 засідання Колегії музичного училища від 28 травня 1921 року одним із питань для обговорення винесено: «Об участиях выступающих на “Годичном акте”» [13]:

От классов фортепиано	Принять участие следующим ученикам
Е.О.Платер	Соболь, Носоновська, Голвундейн
Гофман-Наумова	Погожева, Осурогорська
Г.Н.Соколовой	Рившина, Григорович, Вайнберг, Ерченко
Н.О.Васильцовой	Лаврова
О.О.Ивановой	Ющенко
О.П.Кестинской	Сафронова, Голузовська

При цьому слід наголосити, що всього в концерті брали участь 30 учнів, з них 13 піаністів, 7 скрипалів, 10 вокалістів. Цей факт, беззаперечно, вказує на надзвичайно потужний творчий потенціал училища та на перспективу розвитку навчального закладу у системі вищої освіти.

Наукова новизна полягає в спробі, на основі аналізу джерельної бази, створити цілісне теоретичне уявлення про розквіт музичної культури на Чернігівщині на початку XX ст., що знайшло своє відображення в діяльності музичного училища – першого професійного мистецького закладу в Чернігові.

Висновки. Відкриття в 1904 р. музичного училища в Чернігові вперше в регіоні вирішило питання про спеціальний професійний характер освітньої підготовки музикантів, що надзвичайно позитивно вплинуло на розвиток загальнокультурних процесів на Чернігівщині та сприяло вирішенню питання про відкриття музичних класів як державних навчальних закладів.

На початку ХХ ст. музичне мистецтво Чернігова досягло свого найвищого розквіту, що знайшло своє відображення у навчально-мистецькій діяльності музичного училища, розширенні жанрово-стилістичних засад та розвитку музичної культури регіону.

Найбільш поширений інструмент – фортепіано – починає використовуватися і в якості сольного музичного інструмента, і в якості ансамблевого акомпанементу у різних вокальних та інструментальних творах.

Діяльність Чернігівського музичного училища на початку ХХ ст. сприяла інтенсифікації особистісного начала музичної культури – посиленню ролі творчої особистості у розвитку пізнавально-освітніх музичних форм, водночас, спеціальному поглибленню музичної діяльності – спеціалізації виконавських видів музичної творчості.

Щодо подальших перспектив дослідження даної теми, зазначимо, що нині ще залишається невисвітленим питання співпраці музичного училища з іншими культурно-мистецькими та церковними установами.

Література

1. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание / А. Шафонский. – К., 1851.
2. Филарет (Гумилевский Д.Г.). Историко-статистическое описание Черниговской епархии : в 7 кн. / Филарет (Д. Гумилевский). – Чернигов, 1873. – Кн. 2.
3. Шреер-Ткаченко О. Історія української музики : у 2 ч. / О. Шреер-Ткаченко. – Ч. 1. – К., 1980. – 498 с.
4. Булат Т.П. Концертна діяльність : в 6-ти т. / Т. Булат // Історія української музики. – Т. 2. – К., 1989. – С. 346–378.
5. Герасимова-Персидская Н. Авторство как историко-стилевая проблема // Музыкальное произведение : сущность, аспекты анализа. – К. : Музична Україна, 1998. – С. 27–33.
6. Герасимова-Персидская Н. Русская музыка XVII века – встреча двух эпох / Н. Герасимова-Персидская. – М. : Музыка, 1994. – 126 с.
7. Эфименко П. Школа для обучения певчих, назначавшихся ко двору / П. Эфименко // Киевская старина. – 1883. – №6. – Май – 1883. – С. 169–174.
8. Ернст Ф. Кріпацькі капели на Україні / Ф. Ернст // Музика. – К., 1924. – №4-6. – С. 48-49.
9. Ернст Ф. Ще про кріпацькі капели на Україні // Музика. – 1924. – № 4–6. – С. 48–49.
10. Щербаківський Д. Оркестри, хори і капели на Україні за панщини / Д. Щербаківський. – М.-К., 1924. – С. 279–315.
11. Фільц Б.М. Музична культура східних слов'ян : В 6-ти т. / Б. Фільц // Історія української музики. – Т. 1. – К., 1989. – С. 140.
12. Шиффер Т.В. Музика в поміщицькій садибі. Військові оркестри. Музика в побуті. Концертне життя : В 6-ти т. / Т. Шиффер // Історія української музики. – Т. 1 – К., 1989. – С. 343–352.
13. Гордійчук М.М. Зародження української симфонічної музики / М. Гордійчук // Українське музикознавство : Науково-методичний міжвідомчий щорічник. – Вип 6 : Українська музична культура XVI – XVIII сторіч. [Матеріали симпозіуму (5–9 квітня 1969 р., Київ)]. – К., 1971. – С. 111–125.
14. Степаненко М. Клавір в історії музичної культури України XVI-XVII ст. / М. Степаненко // Українська музична спадщина / [Заг. ред. М. Гордійчука]. – К., 1989. – Вип. 1. – С. 17–45.
15. Копержинський К. Музичне життя на Чернігівщині в другій половині XVIII та на початку XIX ст. / К. Копержинський // ЗУНТК. – К., 1927. – С. 84–96.
16. Васюта О. Кобзарське мистецтво Чернігівщини / О. Васюта. – Чернігів : Черн.ОУНБ ім.В.Короленка, 2002. – С. 28-39; Васюта О. Музичне життя на Чернігівщині у XVIII-XIX ст. / О. Васюта. – Чернігів : Деснянська правда, 1997. – (історико-культурне дослідження).
17. Українське музикознавство (науково-методичний збірник). – К. : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2002. – Вип. 31. – 336 с. – С.4
18. Українські мислителі XVII-XVIII століть на Чернігово-Сіверщині // Наук.-попул. нариси. – Чернігів : Чернігівські обереги, 2003. – 155 с. – С.4
19. Докладная записка зав. муз. школой от 27 марта 1927 г. Державний архів Чернігівської області.– Ф. Р-65. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 47.
20. Музыка в провинции. Чернигов // Русская музыкальная газета. – 1911. – №3. – С. 88 – 90.
21. Державний архів Чернігівської області.– Ф. Р-593. – Оп. 1. – Спр. 327.
22. Державний архів Чернігівської області.– Ф. Р-593. – Оп. 1. – Спр. 626.

References

1. Shafonsky, A. (1851). Chernigov Region: Topographical Description. Kyiv [in Russian].
2. Filaret (Gumilevsky D. G.). (1873). Historical and Statistical Description of the Chernigov Diocese: in 7 books. Book 2. Chernihiv [in Russian].

3. Shreier-Tkachenko, O. (1980). History of Ukrainian Music: in 2 parts. Part. 1. - Kyiv [in Ukrainian].
4. Bulat, T. P. (1989). Concert Activity: in 6 volumes. History of Ukrainian Music. Volume. 2. Kyiv [in Ukrainian].
5. Gerasimova-Persidskaya, N. (1998). Authorship as a Historical and Stylistic Problem. Musical Work: Essence, Aspects of Analysis. Kyiv: Musical Ukraine [in Ukrainian].
6. Gerasimova- Persidskaya, N. (1994). Russian Music of the XVII Century – Meeting of Two Epochs. Moscow: Music [in Russian].
7. Efimenko, P. (May 1883). School for the Training of Singers, Appointed to the Court. Kievskaya staryna, 6, 169-174 [in Russian].
8. Ernst, F. (1924). Kritsacki Chapels in Ukraine. Muzyka, 4–6, 48 – 49 [in Russian].
9. Ernst, F. (1924). More About Serfs in Ukraine. Muzyka, 4–6, 48 – 49 [in Russian].
10. Shcherbakivsky, D. (1924). Orchestras, Choirs and Chapels in Ukraine for Bastard. Moscow [in Russian].
11. Philtc, B. M. (1989). Musical Culture of Eastern Slavs: in 6 volumes. History of Ukrainian Music. Volume. 1. Kyiv [in Ukrainian].
12. Shiffer, T. V. (1989). Music in the Landlord's Estate. Military Orchestras. Music in Everyday Life. Concert Life: in 6 volumes. History of Ukrainian Music. Volume.1. Kyiv [in Ukrainian].
13. Gordiychuk, M. M. (1971). The Birth of Ukrainian Symphonic music. Ukrainske Musykoznnavstvo, 6. Ukrainian Musical Culture of the 16th - 18th Centuries. Kyiv [in Ukrainian].
14. Stepanenko, M. (1989). Clavir in the History of Musical Culture of Ukraine of XVI-XVII Centuries. Ukrainska muzychna spadschyna, 1, 17-45 [in Ukrainian].
15. Koperzhinsky, K. (1927). Musical Life in Chernihiv Region in the Second Half of the XVIII and the Beginning of the Nineteenth Century. ZUNTK, 84-96 [in Ukrainian].
16. Vasyuta, O. (1997). Musical Life in Chernihiv Region in the 18th-19th Centuries. Chernihiv: Desnyanska Pravda [in Ukrainian].
17. Ukrainian Musicology (scientific and methodical collection). (2002). Kyiv: NMAU after P. I. Tchaikovsky, 31, 4 [in Ukrainian].
18. Ukrainian Thinkers of the XVII-XVIII Centuries in Chernihiv-Sivershchyna. (2003). Chernihiv: Chernihiv Amulets [in Ukrainian].
19. Detailed Note of the Head of the Music School. (March 27, 1927). State Archives of Chernihiv region. F. R-65. op. 1. Sp. 62. Arch. 47 [in Russian].
20. Music in the Province. Chernigov. (1911). Russkay Muzykalnaya Gazeta, 3, 88 – 90 [in Russian].
21. State Archives of Chernihiv region. F. R-593, op. 1. Sp. 327 [in Russian].
22. State Archives of Chernihiv Oblast. F. R-593, op. 1. - Sp. 626 [in Russian].